

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมา

จากผลกระทบในเชิงลบของการพัฒนาที่มุ่งเน้นความทันสมัยและการเป็นอุตสาหกรรมที่มีต่อประเทศที่กำลังพัฒนาในช่วงทศวรรษ 1970 ทำให้องค์กรระหว่างประเทศที่เป็นแกนนำในการผลักดันความคิดการพัฒนาอย่างเช่น องค์การสหประชาชาติ(UN) ธนาคารโลก(World Bank) และองค์การความร่วมมือด้านเศรษฐกิจและการพัฒนา(OECD) เป็นต้น ต้องทบทวนแนวคิดการพัฒนาแบบเดิม และได้สร้างแนวคิดการพัฒนาแบบใหม่ที่มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตขึ้นมา พร้อมกับสร้างเครื่องมือในการชี้วัดทางสังคมเพื่อใช้ในการวัดระดับปัญหาและการพัฒนาของประเทศต่างๆ ถัดจากนั้นแนวคิดคุณภาพชีวิตได้รับการนำไปศึกษาวิจัยกันอย่างกว้างขวางในประเทศต่างๆ และมีการพัฒนาสืบเนื่องกันมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

รากฐานความคิด “คุณภาพชีวิต” เป็นแนวคิดที่มีข้อถกเถียงทางทฤษฎีค่อนข้างสูง มีการตีความและอธิบายกันอย่างหลากหลายทั้งจากนักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ ของแต่ละประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากแนวคิดนี้มีความคลุมเครือสูง กล่าวคือในด้านหนึ่งคุณภาพชีวิตสะท้อนระดับความอยู่ดีเป็นสุขของปัจเจกบุคคล แต่อีกด้านหนึ่งอาจมีนัยที่สะท้อนถึงสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อระดับความอยู่ดีเป็นสุขด้วยเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าการนิยามความหมาย การวัด และการสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ยากที่จะหาข้อตกลงร่วมกันได้ แต่การประกาศพันธะสัญญาร่วมกันของประเทศต่างๆ ในการพัฒนาที่มีเป้าประสงค์เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต กลับได้รับการยอมรับและนำไปปฏิบัติอย่างแพร่หลาย

รากฐานทางทฤษฎีที่สำคัญของแนวคิดคุณภาพชีวิตคือ ทฤษฎีที่เกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์และการพัฒนาในระยะแรกๆ นักทฤษฎีที่กล่าวถึงเรื่องเหล่านี้ไว้ เช่น A. Maslow(1970,1971) E. Barbieri Masini (1972, 1975) และJ. McHale and M. Cordell McHale (1975, 1977) เป็นต้น

Maslow ได้เสนอทฤษฎีลำดับความต้องการของมนุษย์(Hierarchy of Needs Theory) ทฤษฎีนี้ได้จำแนกความต้องการของมนุษย์ออกเป็น 5 ลำดับชั้น คือ

- 1) ความต้องการทางร่างกาย(Physiological Needs) ซึ่งเป็นแรงผลักดันด้านชีวภาพขั้นพื้นฐาน อาทิ น้ำ อาหาร ที่อยู่อาศัย เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ต่อไปได้
- 2) ความต้องการความปลอดภัย(Safety Needs) เกิดขึ้นเป็นลำดับต่อมาเมื่อความต้องการลำดับแรกได้รับการตอบสนอง เป็นความต้องการที่มนุษย์มุ่งหวังที่จะอยู่ในสังคมที่มีสภาพแวดล้อมไม่เป็นอันตรายต่อชีวิตของตนเองและครอบครัว

3) ความต้องการทางสังคม(Social Needs) เป็นแรงปรารถนาที่สะท้อนการเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์ที่ต้องการมีเพื่อน และได้รับการยอมรับขึ้นพื้นฐานจากบุคคลอื่นในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ตนเองสังกัดอยู่

4) ความต้องการได้รับความนับถือ(Esteem Needs) เป็นความต้องการที่มนุษย์มุ่งจะให้ผู้อื่นยอมรับนับถือและเคารพตนเอง ซึ่งได้แก่การมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและนับหน้าถือตาในสังคม รวมไปถึงการที่มนุษย์มุ่งหวังที่จะมีความภาคภูมิใจในตนเองว่ามีความสามารถในการปฏิบัติงานต่างๆ

5) ความต้องการตระหนักรู้ (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการด้านจิตใจของมนุษย์ที่ต้องการเติบโตด้านจิตปัญญา ในการเข้าถึงความเป็นจริงของชีวิต

แนวคิดของ Maslow ได้รับการประยุกต์ไปใช้ในการปฏิบัติงานระดับองค์กรค่อนข้างมาก เพื่อจูงใจให้พนักงานขององค์กรต่างๆ ทุ่มการทำงานให้กับองค์กรที่ตนเองสังกัด ส่วนในด้านสังคม ก็มีการใช้แนวคิดนี้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตเช่นเดียวกัน

Masini ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ โดยจำแนกออกเป็นความต้องการใน 3 มิติ คือ

1) มิติด้านกายภาพของมนุษย์(Man's Biophysical Area) ซึ่งเป็นความต้องการในการอยู่รอดและปลอดภัย ประกอบด้วย อาหาร บ้าน เสื้อผ้า เพศสัมพันธ์ สุขภาพ และความปลอดภัยด้านร่างกาย

2) มิติด้านจิตวิทยาของมนุษย์ (Man's Psychological Area) ซึ่งมี 2 องค์ประกอบคือ (1) ความต้องการเกี่ยวกับตัวตน(Needs for the Ego) อันได้แก่ การศึกษา การรู้หนังสือ ความมีวินัย การนับถือตนเอง และได้รับการนับถือจากผู้อื่น (2) ความต้องการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ เช่น การสื่อสาร การมีส่วนร่วม การรวมเป็นกลุ่ม สมาคม และความรัก

3) ความต้องการด้านจิตวิญญาณ(The Spirit Area) เป็นความต้องการในการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ และการดำรงอยู่ของมนุษย์ ธรรมชาติ โลก และจักรวาล

จะเห็นได้ว่าแนวคิดของ Masini มิได้แยกความต้องการของมนุษย์เป็นลำดับขั้น แต่มองความต้องการของมนุษย์ในลักษณะองค์ประกอบในสามมิติหลัก ด้านร่างกาย จิตวิทยา และจิตวิญญาณ ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของ Maslow ซึ่งได้จำแนกความต้องการของมนุษย์ในลักษณะที่เป็นลำดับขั้น

การจำแนกประเภทความต้องการของมนุษย์นั้น McHale and McHale ได้จำแนกในลักษณะที่แตกต่างจากนักวิชาการทั้งสองที่กล่าวมาข้างต้น โดยพวกเขาได้จำแนกลักษณะความต้องการออกเป็นสามประเภท คือประเภทแรกคือความต้องการจำเป็น ซึ่งความต้องการด้านกายภาพที่ทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ประเภทที่สองคือความต้องการที่เพียงพอ เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีพได้อย่างมีมาตรฐานในระดับที่พึงปรารถนา และ

ประการที่สามคือ ความต้องการเจริญเติบโต เป็นความต้องการที่มนุษย์ปรารถนาพัฒนาตนเอง เพื่อสร้างความพึงพอใจทางจิต

สำหรับความหมายและองค์ประกอบ “คุณภาพชีวิต” สุพรรณิ ไชยอำพร และ สนิท สมักรการ(2534) ซึ่งได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง “คุณภาพชีวิตของคนไทย: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชาวเมืองกับชาวชนบท” ได้ให้ความหมายคุณภาพชีวิตว่า “เป็นสภาพของการดำรงชีวิตในสังคมที่เจ้าของชีวิตมีความพึงพอใจในช่วงเวลาหนึ่ง และความพึงพอใจนี้สามารถวัดหรือประเมินได้ทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในช่วงเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของส่วนตัวหรือของสังคมก็ตาม” การวิจัยของนักวิชาการทั้งสองท่านนี้ เน้นการวัดคุณภาพชีวิตในเชิงอัตวิสัย กล่าวคือ ให้ความหมายคุณภาพชีวิตเท่ากับ ความพึงพอใจต่อมิติต่างๆ ที่มีการวัด

สำหรับมิติและองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตที่มีการวัดของนักวิชาการทั้งสองท่านมีทั้งหมด 13 มิติ คือ ด้านครอบครัว ด้านสังคม ด้านการงาน ด้านสุขภาพ ด้านเวลาว่าง พักผ่อน ด้านความเชื่อ ด้านตนเอง ด้านบริการสุขภาพ ด้านการซื้อและบริโภค ด้านทรัพย์สิน ด้านท้องถิ่น ด้านรัฐบาล และด้านชีวิตในเมืองไทย การกำหนดความหมายและองค์ประกอบของนักวิชาการทั้งสองท่านนี้ได้้นำแนวคิดของ Day(1987) และ Orose(1989) มาเป็นกรอบอ้างอิงในการดำเนินการวิจัย แต่ไม่ได้กล่าวถึงรากฐานความเป็นมาในเชิงทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับ มิติต่างๆ ของคุณภาพชีวิตเท่าที่ควร

ต่อมาในปี 2542 วิชัย รูปขำดี และคณะได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนริมคลองแสนแสบกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของคลอง” ได้นำกรอบแนวคิดของ ESCAP มาเป็นแนวทางในการวิจัย โดยนิยามคุณภาพชีวิตไว้ว่า “เป็นระดับของการมีชีวิตที่เป็นผลรวมจากองค์ประกอบคุณภาพชีวิต 7 ด้าน คือ ด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ด้านชีวิตการทำงาน ด้านสุขภาพ ด้านชีวิตการใช้สติปัญญา ด้านชีวิตครอบครัว ด้านชีวิตชุมชน และด้านสภาพแวดล้อม” การนิยามลักษณะนี้ชี้ให้เห็นว่าในการมองคุณภาพชีวิตในฐานะที่เป็นภาพรวมขององค์ประกอบต่างๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งแต่ละบุคคลจะมีระดับที่แตกต่างกันออกไป

ในระยะเวลาเดียวกัน สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณภาพชีวิตของคนในเขตเมืองภาคกลาง ในงานวิจัยนี้มีได้ระบุนิยามคุณภาพชีวิตไว้โดยตรง แต่โดยนัยจากงานวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า สำนักวิจัยมองว่า คุณภาพชีวิตเป็นความพึงพอใจต่อมิติต่างๆ ของชีวิตที่ประกอบด้วย 12 มิติ คือ ด้านสิ่งแวดล้อมกายภาพ ด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้านสาธารณสุขโรค ด้านการรับข้อมูลข่าวสาร ด้านการพักผ่อนหย่อนใจ ด้านสังคม ด้านการงาน ด้านครอบครัว ด้านสุขภาพกาย ด้านสุขภาพจิต ด้านสติปัญญา และด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ในปี 2546 UNDP ได้จัดทำหนังสือ “รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ๒๕๔๖” ซึ่งเป็นการวัดคุณภาพชีวิตของคนไทย โดยการสร้างเครื่องมือและดัชนีในการวัด

คุณภาพชีวิต เกิดจากการร่วมมือระหว่างสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(สศช.) และ UNDP อย่างไรก็ตามแทนที่จะเรียกชื่อดัชนีว่าเป็นดัชนีคุณภาพชีวิต UNDP กลับใช้ชื่อว่า “ดัชนีความก้าวหน้าของคน (Human Achievement Index—HAI)” ซึ่งมี 8 องค์ประกอบ คือ ด้านสุขภาพ การศึกษา การทำงาน รายได้ ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ชีวิตครอบครัวและชุมชน คมนาคมและการสื่อสาร และการมีส่วนร่วม

สำหรับในประเทศไทยในปี ค.ศ. 2004 นั้น การวัดคุณภาพชีวิต มีองค์ประกอบ 15 องค์ประกอบ คือ ด้านเศรษฐกิจโดยรวม การลงทุน การจ้างงาน ความยากจนและการกีดกันทางสังคม การศึกษา การสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย อาชญากรรม การเปลี่ยนแปลงชั้นบรรยากาศ คุณภาพอากาศ การคมนาคม คุณภาพของน้ำในแม่น้ำ สัตว์ป่า การใช้ที่ดิน และ ชยะ

จะเห็นได้ว่าแนวคิด การนิยาม การกำหนดองค์ประกอบ และดัชนีคุณภาพชีวิต นั้นมีการดำเนินการมาเป็นเวลาร่วมสามทศวรรษ และมีการพัฒนาสืบเนื่องกันมาทั้งจากนักวิชาการ และหน่วยงานปฏิบัติ อย่างไรก็ตามก็ยังยากที่จะกำหนดเป็นมาตรฐานที่ทุกฝ่ายให้การยอมรับร่วมกันได้ ขณะที่องค์ประกอบบางอย่างมีความเหมือนกัน แต่องค์ประกอบอีกหลายอย่างมีความแตกต่างกัน และยังเป็นดัชนีในการวัดองค์ประกอบของแต่ละมิติแล้ว ความหลากหลายก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น

ในส่วนของการดำเนินงานของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เพื่อเสริมสร้างกลไกคุ้มครองทางสังคม การคุ้มครองทางสังคมที่เป็นธรรม มีประสิทธิภาพ และยั่งยืน จำเป็นจะต้องมีระบบสารสนเทศที่สะท้อนถึงกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มที่อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อปัญหาทางสังคมในพื้นที่ สามารถชี้สถานการณ์ทางสังคมและสามารถนำข้อมูลไปใช้แก้ปัญหาของประชาชนได้ทันต่อเหตุการณ์ และนำไปพัฒนาปรับปรุงนโยบายได้ต่อไป กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จึงร่วมกับคณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ดำเนินการกำหนดดัชนีคุณภาพชีวิต โดยนำองค์ความรู้ และฐานข้อมูลที่มีอยู่มาพัฒนาจัดทำเป็นดัชนีคุณภาพชีวิตในภาพรวมขึ้นมา ซึ่งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พิจารณาเห็นว่า ดัชนีคุณภาพชีวิตจะเป็นกรอบในการจัดเก็บข้อมูลและระบบสารสนเทศที่สามารถคัดกรองกลุ่มผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ที่อยู่ในภาวะเสี่ยง รวมทั้งบ่งชี้สถานการณ์ทางสังคม ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานให้บรรลุผลสำเร็จตามภารกิจความรับผิดชอบของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

2. วัตถุประสงค์

เพื่อกำหนดดัชนีคุณภาพชีวิต

3. เป้าหมายโครงการ

ดัชนีคุณภาพชีวิต ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมไทยและความต้องการจำเป็นของคนไทย

4. ขอบเขตการศึกษา

1.1 ศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของคนไทย และข้อมูลดัชนีคุณภาพชีวิตในภูมิภาคเอเชีย ยุโรป อเมริกา และออสเตรเลียอย่างน้อยภูมิภาคละ 1 ประเทศ

1.2 จัดทำระบบฐานข้อมูลและกำหนดแนวทางและวิธีการรวบรวมข้อมูลในแต่ละตัวชี้วัด

1.3 จัดทำฐานข้อมูลดัชนีคุณภาพชีวิตของไทยมี Baseline Data อย่างน้อย 3 ปี

1.4 เก็บรวบรวมข้อมูลตัวชี้วัดเพื่อจัดทำเป็นดัชนีคุณภาพชีวิตของไทย

1.5 วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อจัดทำเป็นข้อมูลข่าวสาร และข้อเสนอแนะแนวทางการนำดัชนีคุณภาพชีวิตของไทยสู่การปฏิบัติ และแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของไทย

5. นิยามศัพท์

คุณภาพชีวิต หมายถึง ระดับการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่เป็นผลรวมทั้งในเชิงกายวิสัย และจิตวิสัย ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยมนุษย์จะมีคุณภาพชีวิตระดับใดนั้นสามารถเปรียบเทียบกับค่ามาตรฐานหรือเปรียบกับช่วงเวลาในอดีตที่ใช้เป็นฐานในการเปรียบเทียบ

6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ระบบฐานข้อมูลสำหรับจัดเก็บข้อมูลดัชนีคุณภาพชีวิต และข้อมูลและดัชนีเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

6.2 รายงานการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารดัชนีคุณภาพชีวิต

6.3 แนวทางการพัฒนาดัชนีคุณภาพชีวิต

6.4 แนวทางการนำดัชนีคุณภาพชีวิตสู่การปฏิบัติ